

Filip Samobor, Lena Hribar

Rok Plavčak

Vrt in pekel

Obdobje, odmerjeno z življenjem in ustvarjanjem Antona Pavloviča Čehova (1860–1904), je čas ene najglobljih družbenih sprememb v ruskem imperiju. V želji, da bi v drugi polovici 19. stoletja dohiteli evropske, modernizirane velesile, ruski oblastniki poženejo zakasnelega in zaspanega orjaka iz fevdalne v kapitalistično družbenogospodarsko ureditev. Odprava tlačanstva leta 1861 je pomenila osvoboditev več milijonov ljudi izpod jarma, podobnega suženjstvu, a za rusko zemljiško gospodo, ki je svojo moč in vpliv črpala z izkoriščanjem nesvobodnega dela kmečkega prebivalstva, je imela katastrofalne posledice. Za aristokracijo je svoboda vseh ljudi pomenila, kot pravi zvesti služabnik, stari lakaj Firs, »nesrečo«.

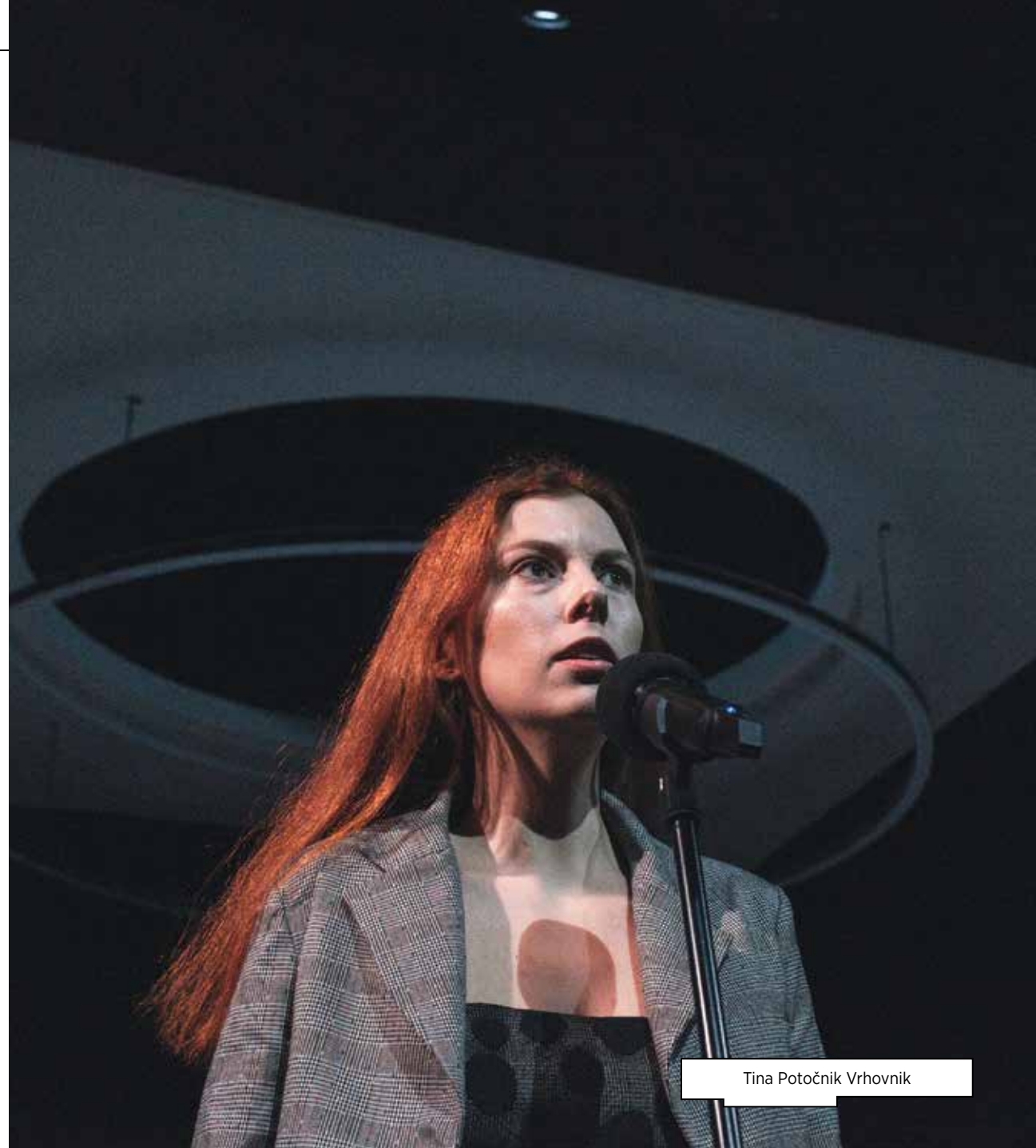
Češnjev vrt je dramsko delo, ki se odigrava na horizontu te radikalne družbene spremembe: izginjanje starega hegemonskega razreda, aristokracije, in porajanje novega gospodarja – buržoazije, meščanstva oziroma kapitalističnega razreda. V soju družbenega obnebjja tega *götterdämmerung* se individualna zgodba o graščakinji Ljubov, ki je zapadla v dolgove in je naposled prisiljena prodati družinsko posestvo, katerega del je tudi znameniti češnjev vrt, ki je v lasti njene rodbine že stoletja, pokaže kot zgodba o propadu starega in vzponu novega reda.

Čehov, po poklicu zdravnik, čigar delo je bolj opisovanje simptomov kot pa iskanje prikritih, skritih vzrokov zanje, je to besedilo/igro napisal s posebno diagnostično bistrovidnostjo. Če v nasprotju z antropološko predpostavko liberalne ideologije (na katero ni Čehov nikoli pristajal) ne obravnavamo posameznika kot ločenega, soli(psi)stičnega, nedružbenega individua, temveč gledamo nanj kot na bitje, učlovečeno v družbi in ožje v njegovi skupnosti, bomo lahko v lastnostih in hibah posameznih oseb prepoznali značilnosti družbenih skupin, katerih člani so. V družbah, kjer je tradicija čvrsto zakoličila stanovske pregrade, kakor v fevdalnih, je konformistična podreitev posameznika stanu, ki mu po redu stvari pripada, toliko večja.

Tako je v nenehnem basanju s sladkarijami in pretiranem (simuliranem) igranju biljarda plemiča Gajeva, v njegovem sanjarjenju in sanjarjenju pa tudi naivnosti njegove sestre Ljubov mogoče prepoznati nedoraslost, otročjost, ki jo je ruska kritična misel od razsvetljenstva dalje očitala aristokraciji, začenši s satiro *Mladoletnik* (1782) Denisa Ivanoviča Fonvizina. Otročjost oziroma infantilnost je lahko zgolj in samo lastnost odraslega, ki se v nekem življenjskem aspektu obnaša, vede, čustvuje ali razume kot otrok. Otrok, ki se obnaša kot otrok, ni otročji, je preprosto zgolj takšen, kakršni otroci navadno so. Otročji je ta, ki ni odrasel, pa bi moral, ta, ki ni doleten svojim letom, in iz te nedoletnosti, neskladja s pričakovanim, črpa komičnost tudi komedija Čehova. Z besedami razsvetljenkega filozofa Immanuela Kanta pa je nedoletnost »nezmožnost posluževati se svojega razuma brez vodstva po kom drugem« in razsvetljenstvo, ki je »človekov izhod iz nedoletnosti, ki je je kriv sam«, je tudi izstop iz preteklosti in tradicije, vzpostavitev distance. Nasprotno pa propadajoči plemiški sloj nostalgичno idealizira svojo »otroško sobo«, varno, nedolžno in brezskrbno preteklost. Zato se ne more ovesti resnosti (zgodovinske) situacije, graščakinja Ljubov ne more rešiti posestva pred prodajo, ko obstaja še možnost za to, in Gajev fantazira, da jih bo pred finančnim propadom rešil malodane čudež: nenadejana dediščina, darilo odtujene tete, bogata omožitev nečakinje ali menica nekega neznanega generala. Propadajoči razred živi v včerajšnjem svetu tisočletne družbe, ki se mu zdi nespremenljiva, stalna – kot se tudi otroku zdi čas ujet v večni sedaj –, in zato ne vidi, da se bo staro moralo prilagoditi ali pa bo neveličastno propadlo, da se napravi prostor za novo. Razvoj kapitalizma nadomesti stare družbene odnose na način, da jih preoblikuje in inkorporira v kapitalistični sistem ali pa jih, rigidne in neprilagodljive, uniči.

Sodobnik Čehova, švedsko-ameriški sociolog Thorstein Veblen, je v *Teoriji brezdelnega razreda* (1899) ugotavljal, da ljudje svoj družbeni položaj utrjujejo z »vpadljivo potrošnjo«; to je s potrošnjo petičnih, prestižnih, nenujnih in nekoristnih dobrin ter storitev. Najintenzivneje in najbolj vpadljivo troši ravno vladajoči razred, Veblen prepozna tipski primer v evropskem plemstvu. Vpadljiva potrošnja je ključni del njegovega načina življenja in služi nenehnemu razkazovanju družbene in ekonomske moči pripadnikov najvišjega sloja. Prirejanje gostij in plesov, uživanje krokodilov in druge ekstravagantne hrane, zaposlovanje odvečne služinčadi, guvernant in lakajev, ki »žlampajo« šampanjec, dajanje nesorazmernih napitnin, vse to so po Veblenu »sredstva za doseganje uglednosti«. Ko k temu dodamo nedoletnost, je rezultat neustavljiv finančni brodolom, kakor plemkinje Ljubov, ki zase pravi, da je »zmeraj ... nezadržno razsipala denar, kot ponorela«, in se omožila »s človekom, ki ni delal drugega kot dolgove«. Plemiški razred, brezdelni razred, ki ni »odrasel« v podjetno meščanstvo, a obenem še vedno vztrajal pri starem, potratnem, vpadljivem načinu družbene eksistence, je zato nujno izginil z zgodovinskega prizorišča.

Češnjev vrt, ki pomeni različne stvari že različnim dramskim osebam – Ljubov predstavlja njeno »otročstvo«, študent Trofimov pa ga imenuje »vsa Rusija«, obtežena z grehi preteklosti –, se s tega vidika pokaže kot kardinalna vpadljiva dobrina, ki je njenemu lastniku, rodbini Ljubov in Gajeva, ves ta čas zagotavljala visok

Tina Potočnik Vrhovnik

Branko Jordan

družbeni status. Kot največjo vrednost vrta izpostavi Gajev ravno njegovo vpadljivost, ko pravi, da je omenjen »še v Enciklopediji«. Zato uničenje te dobrine pomeni razvrednotenje ugledne rodbine, pa tudi posameznikov Gajeva in Ljubov, ki si »brez češnjavega vrta ... ne zna[...] zamišljati svojega življenja« ... Resda je tukaj brezskrbno in v izobilju odraščala plemenita gospoda, ki jo na vrt in posestvo vežejo dragoceni, nostalgичni spomini na dom, toda rajski vrt zatiralca je lahko zgrajen samo na peklu zatiranih. Češnjevi vrt ima dvojno, ambivalentno preteklost, ki jo Anji, hčeri graščakinje, odčara omenjeni Trofimov: »vaš ded, praded in vsi vaši predniki so bili graščaki, gospodovali so živim dušam; in ali vas z vsake češnje, z vsakega lista, z vsakega debela ne gledajo človeška bitja, ali ne slišite glasov ... Gospodovati živim dušam – to je vendar izrodilo vse nas, ki smo živeli prej in ki živimo zdaj, tako da vaša mati, vi, stric niti ne opazite, da živite na posodo, na tuj račun, na račun tistih, ki jih ne spustite dlje kot v predsobo«.

Iz pekla zatiranih vzide nov, meščanski razred Lopahina, ki uveljavlja logiko novega reda, zakonitosti kapitalizma. Sin osvobojenega tlačana, navajen »dela[ti] od zore do mraka«, je izkoristil možnost socialne mobilnosti, ki jo je odprla odprava tlačanstva, in postal podjetnež, špekulant oziroma *entrepreneur*. Kot predstavnik in organizator delujočega kapitala ima »stalno ... opraviti z denarjem, s svojim in tujim«, in naposled tudi »kupi posestvo, kjer sta bila ded in oče sužnja«. Da bo zgradil letoviške hiše, ali karkoli drugega, kar bo pač takrat prinašalo zaslužek, bo Lopahin posekal češnjevi vrt in uničil katerokoli svetinjo stare, tradicionalne, fevdalne družbe, ker ni dovolj donosna. V kapitalistični družbi je namreč vse, kar obstaja, kvantifikabilno v merilu denarja, ki ga lahko zaslužimo, in reči izgubijo svojo intrinzično ter neposredno vrednost (kot jo ima za Gajeva »velecejenjena omara«, katere bivanje »je že več kot sto let naravnano k svetlim idealom dobrote in pravičnosti«). To je del procesa, ki so ga romantiki, kasneje pa sociolog Max Weber imenovali »odčaranje sveta«. Toda sprememba *longue durée* iz fevdalizma v kapitalizem, katere drobci v prerezu vidimo v igri Čehova, ni samo odčarala sveta reči, marveč tudi medčloveški svet, ko je, rečeno z Marxom, »raztrgala pestre fevdalne vezi, ki so vezale človeka na »naravnega predstojnika«, in ni pustila med človekom in človekom nobene druge vezi razen golega interesa, brezčutnega »plačila v gotovini«). Lopahin (enako velja za razred lastnikov in organizatorjev kapitala) ni nujno zloben, pohlepen ali pogolten; dovolj je, da deluje v skrbi za svoj interes – je zgolj »naravni« element novega, kapitalističnega družbenega reda. »Kakor je za pretvarjanje snovi v naravi potrebna roparska zver, ki požre vse, kar ji pride v kremplje, tako si potreben tudi ti«, razkrije Trofimov njegovo družbeno funkcijo. Politični problem, ki ga tako odpre, ni vprašanje krivdnega obstoja posameznega eksploatatorja, marveč celotnega sistema, ki deluje na način eksploatacije. Težava ni v roparskih zvereh, ki so strukturni, neločljivi sestavni del nekega sistema; vzrok težav je sistem sam, ki je roparski že po svojem bistvu.

Češnjevi vrt je danes subverzivnejši, kot je bil, ko ga je Čehov napisal, in prav nič manj aktualen, saj nam kaže, kako malo se je spremenila temeljna oblika gospodovalnih družbenih razmerij, še vedno delujoča po

načelu gospodarja in hlapca. Na mesto starega plemenitaškega zemljiškega posestnika je stopil nov gospodar: »aristokracija, ki jo ustvarijo posli«, kot je to novo grupacijo poimenoval Alexis de Tocqueville. Sedanji gospodar, čeravno na druge, subtilnejše in bolj posredne načine, pa še vedno gospoduje živim dušam.

Današnji kapitalist je že davno izgubil lopahinskega »kmeteka« v sebi in vpadljiva potrošnja tvori temeljni del njegovega *modus vivendi*. Graščin in vrtov, kjer je staro plemstvo uživalo v vpadljivem brezdelju, nista nadomestili samo železnica in banka, instrumenta kapitalističnega načina proizvodnje, temveč tudi luksuzne jahte, zasebna letala, dragi avtomobili oziroma kar statusne dobrine na splošno. Če je bila namreč v tradicionalnih družbah potrošnja dobrin, ki vzbujajo zavist, omejena le na družbene elite, je za pozni kapitalizem značilno (o tem je prvi pisal ekonomist Fred Hirsch), da je »statusna potrošnja« postala množična. A tudi majhni češnjevi vrtovi poganjajo iz velike bede izkoriščanih in zatiranih množic, živečih predvsem na globalnem jugu. In mar ni popolna nezmožnost Ljubov in Gajeva, izginulega vladajočega razreda, da bi prepoznala resnost zgodovinske situacije, sorodna infantilnemu upiranju kapitalistične hegemonije, da bi kot skupnost premislili o potrebni alternativi sistemu, ki je pritiral človeštvo na sam rob podnebne kataklizme?

Lara Wolf, Gregor Gruden, Lena Hribar